

Modernleş(tiril)en Ortadoğu'da Batı-ABD Mirası

İlksoy ASLIM

Giriş

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nce (ABD) Ortadoğu'nun demokratikleşme ihtiyacından sıklıkla bahsedilmektedir. Geçmişte, 1960'larda Üçüncü Dünya'nın "yeni ve modernleşen uluslarında, aydınlanma süreci ve demokratikleşme kaçınılmaz biçimde gerçekleşecektir" beklentisi olumlu bir şekilde sonuçlanmamıştır. Bunun nedeni Soğuk Savaş döneminde ABD'nce önceliğin Batı Blokunun çıkarlarının korunması olmuştur. Yani Batı Blokunun çıkarları ulusal çıkarlardan önde gelmelidir. ABD'li bilim adamları Üçüncü Dünya Ülkelerine modernleşmenin yollarını öğretirken, ABD liderliği modernleşmenin yöntemlerini Batı Blokunun çıkarına endekslemiştir ve çoğu zaman çarpık gelişimlere neden olmuştur. Ortadoğu'daki milliyetçi rejimler kendi ülke çıkarlarını savunup bir de buna İsrail karşıtlığını ekleyince ABD politikalarına ters düşmüşlerdir. Modernleşmeci rejimler ise Batı'dan bekledikleri yardımları alamayınca yönlerini Sovyetler Birliği'ne döndürmekte sakınca görmemişlerdir. Bu çalışmada, Soğuk Savaş dönemine denk düşen az gelişmiş ülkelerdeki modernleşme girişimleriyle, ABD'nin genel politikalarının günümüz Ortadoğu'sunun demokratikleşmesine olumsuz etkileri tartışılmaktadır. Yerel yöneticilerin başarısızlıktaki payları saklı tutularak, Soğuk Savaş kutuplaşmasının bölgeye yansımaları ve ABD-Batı'nın rolünün anlaşılmasına çalışılmaktadır.

Güncel Durum ve "Dönüştürme" Söylemleri

Bugün Batı dünyası Ortadoğu'daki rejimler demokratikleşmeli dedikçe, otoriter yöneticiler çeşitli gerekçelerle reformları ertelemeye çalışmakta-

dır. Sanki asimetrik bir bilek güreşi başlayacak ama bir türlü başlayamamaktadır. Özellikle ABD, demokratikleşme beklentisi ile istikrar ihtiyacı arasındaki seçimini bir türlü yapamamakta ve otoriter rejimlerin nefes borusu açık durmaya devam etmektedir.. Otoriter rejimler için bir yanda Irak işgali örnek "vaka" olarak demoklesin kılıcı gibi tepelerinde sallanmakta, ama örneğin Mısır, İsrail ile anlaşmasının ödülü olan iki milyar dolarlık ödülü her yıl almayı sürdürmektedir. Bölgede söylemle gerçeklik arasındaki ilişki tüm çelişkileriyle yaşanmaktadır

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Başkan W. Bush'un Güvenlik Danışmanı olduğu dönemde "Ortadoğuyu Dönüştürmek" önerisini dünyaya duyurmuştu. 12-13 Kasım 2005 tarihinde Bahreyn'de yapılan "Gelecek İçin Form" toplantısı ABD'nin bu konudaki niyetinin devam ettiğini gösteriyordu. ABD bir yandan kendi projesi olarak bilinen "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi"ni başlatarak, diğer yandan da on yıllık Avrupa Birliği (AB) projesi "Euro-Med"i "manen" destekleyerek bölgeyi dönüştürmeyi, bir diğer deyişle "modernleştirmeyi" amaçlıyordu. Aslında Ortadoğu'nun modern olma çabası yeni bir olgu değildi. Geçmişte Batılı bilim adamları "az gelişmiş ülkeler"e çeşitli önerilerde bulunarak "modernleşme"nin yollarını öğretirken, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler de, aydınları liderliğinde, Batı'nın gittiği yolu izleyerek modern olmaya çalışmışlardı. Bugün, bölgenin modernleşmesi ihtiyacından söz ediliyorsa, geçmiş girişimlerin "yeterince" başarılı ol(a)mamasından dolayıdır.

Yukarıda ABD Dışişleri Bakanı Rice'ın "Ortadoğu'yu Dönüştürme" niyetinden bahsedilmişti. Rice, 7 Ağustos 2003 tarihinde Washington Post gazetesinde yayımlanan makalesinde¹ Ortadoğu'daki 300 milyon nüfuslu 22 ülkeyle, 40 milyon nüfuslu İspanya'yı karşılaştırıyor ve İspanya'nın Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla toplamının bu ülkelere göre daha yüksek olduğunu ifade ediyordu. Konuyu bu şekilde anlamaya ve anlatmaya çalışan Rice, günümüzde Amerika ve müttefiklerinin Ortadoğu'yu dönüştürme yükümlülüğü altına girmeleri gerektiğini vurguluyordu. Rice'nin bu yazısından kısa bir süre önce yine aynı gazetede çıkan bir başka yazıda geçmiş ABD politikaları eleştirilirken 11 Eylül'e yol açan nedenlerin ortadan kaldırılması gerektiği belirtiliyordu.

"Yazarlar geçmişteki ABD politikalarının, ülke çıkarları zarar görmedikçe Ortadoğu ülkelerinin iç düzenlerinin Washington için önemli olmadığını vurguluyorlardı. Aksi bir durumda ise Washington'un müdahale ettiğini belirtiyorlardı.² Yazarlar, 11 Eylül ile birlikte bu politikaların değişmesi gerektiğini ve Ortadoğu'dan Amerikalıları öldürmek isteyen insanların çıkmasını önleyecek bir dönüşümün gerekliliğini ifade ediyorlardı. Bu iki makale ve benzerleri ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik bir girişimin ön işaretleriydi. Bu amaca yönelik ve ABD öncülüğünde geçtiğimiz yıl Sea Island, Georgia'da bir toplantı yapıldı. Bu toplantı "Gelecek için Form" adını taşıyor ve Ortadoğu'da politik özgürlüğü ve ekonomik değişimi teşvik etmeyi amaçlıyordu. Ortadoğu'daki sivil toplum kuruluşlarının (STK) mali kaynaklarla desteklenip güçlendirilmesiyle tek parti yönetimleri ve krallıkların politik açılıma gidecekleri umuluyordu. Sea Island toplantısından sonra ikinci buluşmanın Arap ülkelerinin birinde yapılması uygun görüldü ve toplantı 12-13 Kasım 2005 tarihinde Bahreyn'in başkenti Manama'da yapıldı. Gazeteler bu toplantıda Bush yönetiminin derin bir hayal kırıklığı yaşadığını yazdılar.³ Mısır toplantıda hangi ülkede hangi STK'nın fondan yararlanabileceğine, ilgili hükümetin onay vermesi konusunda ve sadece hükümetten resmi izinli olan STK'lara yardım

yapılmasında ısrar etti. Böylece otoriter yöneticiler kontrolü elden bırakmak istemediklerini bir kez daha gösterirken, korkularını da gizleyemiyorlardı: "Fonun kullanımını denetlemezsek en çok İslamcılar yararlanır. Ya demokrasi, İslamcıları iktidara taşırsa!" şeklinde özetlenecek endişelerini açık şekilde dile getiriyorlardı.⁴ Yani, geçmişteki komünizm korkusu bugün radikal islam korkusuna dönüşüyor ve değişmezliğin gerekçesi oluyordu. Tüm beklentilerin aksine ABD'nin demokratikleşme arzusunun tez elden gerçekleşmeyeceği hemen belli oluyor ve ilk karşı çıkış hiç beklenmeyen cepheden, ABD'nin yakın müttefiki Mısır'dan geliyordu.

Modernleşme Kavramı, Kavramın Milliyetçilikle İlişkisi ve İdeolojik Niteliği

Geçmişteki modernleşme önerileri ve uygulama girişimlerine kısaca bakmak gerekirse modernleşme, Batı kaynaklı bir kavram olarak, Batılı olmayan toplumlardaki değişim süreçlerini açıklamak amacıyla geliştirildi ve toplumları, "modern" ve "geleneksel" olarak ikiye ayırarak karşılaştırmaya çalıştı. Kapitalizm öncesi feodalizmi yaşayan "Batı" da geleneksel ve dört yüz yıllık bir sürede kendi "iç" dinamikleriyle modernleşti. Batılı olmayan toplumlarda ise modernleşme kısa zaman içinde ve iç dinamiklerin zayıflığından dolayı dış etkenlerin yoğun güdülmesiyle gerçekleştirilmeye çalışıldı. Batılı olmayan toplumlarda modernleşmenin sürükleyici gücü, burjuvazinin cıvıllığından dolayı, Batı eğitim kurumlarının ürünü olan yerli aydınlar oldu. Geleneksellikten modernliğe uzanan geçiş döneminde yeni bir ekonomik, kültürel, politik ve toplumsal yapı oluşturmak yeni yöneticilerin görevleri arasında sayıldı.⁵

Batı dışı, az gelişmiş toplumlarda modernleşme bağımsızlık sonrasında gündeme geldi. Ancak bu ülkeler, hem bağımsızlık hem de modernleşme sürecinde milliyetçilik ideolojisine ihtiyaç duydular. Avrupa'da çeşitli bölge ve zamanlarda değişik, ama tek işlev yüklenen milliyetçilik ideolojisi, az gelişmiş ülkelerde ulusal bağımsızlığı sağlamak, modernleşmek ve kimlik sorununu çözmek üzere üç ana işlev yüklendi. Az gelişmiş ülkeler ile emperyalist ülkelerdeki milliyetçiliklerin etkileşimi şu gelişmelerle sonuçlandı: "Avrupa'da milliyetçi-

¹ Condeleezza Rice, "Transforming the Middle East", *Washington Post*, 7 Ağustos 2003.

² Ronald Asmus ve Kenneth Pollack, "The Neoliberal Take on The Middle East", *The Washington Post*, 22 Haziran 2003.

³ 14 Kasım 2005 tarihli gazeteler, Yasemin Çongar, "Manama Fiyaskosunun Ardından", *Milliyet*; Zeynep Güranlı, "Stengthening the Middle Class to Establish Democracy", *The New Anatolian*; "GOP'u Bırak Suriye'ye Bak", *Radikal*; "ABD'nin Geniş Ortadoğu Hüsranı", *Birgün*.

⁴ Yasemin Çongar, "Manama Fiyaskosunun Ardından", *Milliyet*, 14 Kasım 2005.

⁵ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 6. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 39-40.

liğin işlev değiştirerek emperyalizmi destekleyen dayanışmacı bir ideoloji olmaya başlamasının diyalektik bir sonucu oldu. Avrupa'da milliyetçiliği ortaya çıkaran koşulların hiçbirine sahip olmayan az gelişmiş ülkelerde emperyalizm (ona) karşı çıkacak olan milliyetçilik türünü doğurdu".⁶

Aydınlar mevcut huzursuz ve aşağılayıcı ortamın sona ermesini emperyalizmin derhal kovulmasıyla bağlantılandırıyor. Ancak bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte her şeyin iyiye doğru değişmesi beklentisi gerçeğe dönüşmedi. Tersine, sorunlar çoğaldı. Aydınlar, eğitimini ve becerilerini almış oldukları Batı toplumlarına benzemek için "modernleşme" programlarını uygulamaya başladılar. Bu modernleşmenin ikili bacağı mevcuttu: Birincisi, siyasal modernleşme (birlik ve kurumlaşma), ikincisi de ekonomik modernleşme(kalkınma) idi. Ekonomik modernleşme uygulanırken Afrika sosyalizmi ya da Arap sosyalizmi gibi kavramlar benimsendi. Azgelişmiş toplumları tek kavram altında birleştirmeyi mümkün kılan özellik bu toplumların tümünün bir "ilerleme sendromu" içinde bulunmalarıydı. İktisadi olarak kalkınmak ve böylece toplumdaki refah düzeyini yükseltmek yabancı boyunduruğundan kurtularak, "tam bağımsızlık" içinde gerçekleştirmek, ortak hedef niteliğindedi.

Sanayileşmek ve teknolojik ilerlemenin insanlığa sunduğu olanaklardan azami ölçüde yararlanmak, bu toplumların ortak ve adeta "kaçınılmaz" istekleriydi. İlerleme olarak görülen hızlı toplumsal değişimin yarattığı sorunlar "popülist" ideolojilerle çözümlenmeye çalışılmıştı. Popülizm, gelişmiş toplum örneğinin yalnızca iktisadi kalkınma boyutunu hayata geçirmeye çalışırken, geçmişini idealleştiriyor ve onun toplumsal ahlak değerlerini benimseyen yeni bir toplumsal yapılanmayı hedefliyordu.⁷ Böylece modernleşmenin demokratikleşme yönü unutturuluyordu.

Modernleşme kuramının ideolojik niteliği neydi? Bunu anlamak için 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı dünyasına hakim olan atmosfere bakmak yararlı olacaktır. Batıda 1. ve 2. Dünya Savaşlarının yarattığı kötümser hava 1950'lerde dağılmış, tüm sorunların çözüldüğüne, başta ABD olmak üzere tüm Batı dünyasında refah ve istikrarın e-

gemen olduğuna ilişkin iyimser bir hava egemen olmuştur. Bazı modernleşme teorisyenleri "iyi" toplum soyutlamasını gündeme getirmişlerdir. Genel kaniya göre "İyi" toplum "gelişmiş" ve yüksek refaha kavuşmuş ABD veya İsveç'tir. Gelişmiş toplum olmak için bu toplumların izledikleri yolu izlemek gerekmektedir. Böylece modernleşme teorisyenleri, geri kalmışlığa çare için zengin ulusların tarihlerine bakarak, Üçüncü Dünya'nın nasıl gelişebileceğinin ipuçlarını bulmaya çalışmışlardır.⁸ İkinci Dünya Savaşı sonrasında iyimser havasını yansıtan modernleşme kuramcıları ise çok geçmeden öngörmedikleri iki olguyla karşılaşmışlardır. Bunlardan ilki, gelişmiş ülkelerdeki yaşam biçimini eleştiren radikal hareketler, diğeri ise "Üçüncü Dünya" ülkelerindeki siyasal ve toplumsal hareketlerin kuramca öngörülen yolu izlemedikleri olgusudur. Kuram bu olgularla karşılaşınca değişime uğramış, Batının kendi içinde, statükoyu korumaya yönelik "muhafazakar" bir siyaset kuramına dönüşmüş, Batılı olmayan toplumlarda ise, demokrasinin aranmadığı ama istikrara sahip ülkelerin "hür dünya" üyeliğinin yeterli görüldüğü değerlendirilmeler kabul görmüştür. Böylece gözden geçirilerek yenilenmeye çalışılan modernleşme kuramı, az gelişmiş ülkelerde, otoriter rejimleri "geçiş dönemi"nin zorunlu ögesi olarak görmüş ve onu meşrulaştırmıştır.⁹ Modernleşme kuramındaki bu radikal değişim Soğuk Savaş koşullarının sosyal bilimlere nasıl etkileyebildiğini gösterirken, otoriter yönetimlerin meşruiyet temellerini de oluşturmuştur.

Ortadoğu'ya Batı'nın Girişi ve Sonuçları

20. yüzyılın ilk çeyreği Ortadoğu'da büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir 1918'le birlikte Osmanlı İmparatorluğu çökmekte ve oluşan boşluğu bütün ağırlığıyla Avrupalı iki büyük güç, Büyük Britanya ile Fransa doldurmaktadır. Bu iki güç önce Sykes-Picot Antlaşması, sonra San Remo Konferansı ile bölgeyi hegemonya alanlarına bölmekte ve Milletler Cemiyeti'nden de "manda" yetkisini alarak varlıklarını yasallaştırmaktadır. Kısacası, bölge halkları devlet yönetme yeteneğini kazanana kadar, devletlerini Avrupalı güçler şekillendirip fiilen yönetecektir. Niyet böyleyken Batı'nın eğitim kurumlarının ürünü olup Batı'nın çıkarlarını koruması beklenen, Baskın Oran'ın ifadesiyle, ilk kuşak aydınları "hemen bağım-

⁶ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme* 5. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 25-38; Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika modeli*, 3. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 21-43.

⁷ Köker, a.g.e., s. 115-116.

⁸ Roger Gomm, "Development, Under-Development and Migration", Patrick Mc Meill & Charles Townley (eds.), *Fundamentals of Sociology*, Cheltenham, Stanley Thorners Ltd, 1994, s. 397.

⁹ Köker, a.g.e., s. 72.

sızlık", yani kendi kendilerini yönetme haklarını talep etmektedir. Suriye'de başlatılan ilk direniş hareketi dalga dalga tüm bölgeye yayılırken ve ikinci kuşak aydınlar dönemi olan 1950'lere gelirken Batı'nın öngörmediği eğilimler baş göstermektedir. Sonuçta, 2. Dünya Savaşı'na kadar "santal" olarak bölge ülkelerine verilen bağımsızlık, Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluşu ve ona üyelikle "gerçeğe" dönüşmektedir. BM üyeliğinin ve bağımsızlığın bölgedeki bunalımları sona erdirip yeni bir düzen kuracağı tahmin edilirken, bölge, günümüze kadar devam edecek sorunların doğumuna şahitlik ettiğini henüz bilmemektedir.

Demokrasi Önemli mi? İran'da ABD'nin Tercih

ABD önderliğindeki koalisyon güçleri 2003 yılından beri Irak topraklarını işgal altında tutmaktadır. Yeni oluşturulmakta olan yapı Irak'ta federal bir yapıyı öngörmekte ve özellikle ABD tarafından olumlanmaktadır. Bugün olumlanan bu olgu acaba geçmişte İran toprakları kapsamında nasıl algılanmaktadır? 2. Dünya Savaşı sonrası İran'da oluşan yapıyı hatırlarsak durumun büyük benzerlik taşıdığı, ancak ABD ve müttefiki Büyük Britanya'nın çok farklı davrandığı görülmektedir. Buna göre, Nazi Almanyasının Sovyet topraklarını işgale başlaması, Sovyet-Alman ittifakının sonunu getirirken, Sovyet- Anglo-Amerikan ittifakını başlatmaktadır. ABD ve Büyük Britanya, Sovyetler Birliği'nin Axis güçlerine karşı savaşa girmesiyle Alman koalisyonunun yenilgisinin kolaylaşacağını düşünmektedir. Bu anlayışla Sovyet direncini artırmak için "Lend-Lease" programı çerçevesinde Sovyetlere yardım aktarımı programlanırken, İran güzergâhının uygun yollardan biri olduğu karara bağlanmakta ve böylece İran'ın kuzeyini Sovyetler, güneyini de İngilizler işgal etmektedir.

Bu ittifakın önemli sonuçlarından birisi de şuydu: ABD ve Büyük Britanya savaş süresince hem Sovyetler Birliği'nin, hem de dünya işçi hareketiyle sol güçlerin desteğini almak için onlarla iyi geçinecekti. Böylece Ortadoğu'lu komünist ve solcu partiler 1940'ların sonu ve (bazıları İ.A) 1950'lerde görece bir özgürlüğe kavuştular. Bu partilerin yeraltı muhalefeti yönetmelerine, işçi sendikalarının yönetimlerine ve hatta hükümette temsil yetlerine izin verildi. Böylece, Batı demokrasileriyle Sovyetler Birliği ittifakındaki özellik İran'a hızla özgürlük getirdi. Bu özgürlükten yalnızca örgütlü gruplar, örneğin Tudeh Partisi değil,

diğer kesimler de faydalandı, basın görece özgür oldu, işçi sendikaları ve diğer profesyonel kurumlar oluştu.¹⁰ Bugün, ABD'nin "Büyük Ortadoğu"da oluşmasını istediği oluşumlar o dönemde İran coğrafyasında mevcuttu. Yine yukarıda anılan ve bugün Irak'ta oluşturulmaya çalışılan federasyonun otonom yapılarının benzerini Kuzey İranlılar 1945 sonunda kendi bölgelerinde oluşturmuşlardı. 1945 yılının Kasım ve Aralık aylarında İran'da yapılan yerel seçimler sonrasında Sovyetler Birliği'nin de desteğiyle Kuzey'de bir Kürt Otonom Cumhuriyeti ile bir Azeri Otonom Hükümeti kuruluyordu. Bu yapıların ömrü uzun olmadı. Nedeni de, artık 2. Dünya Savaşı ve onun oluşturduğu görece demokrasi koşullarının sona erip, Soğuk Savaş provasının yapıldığı bir döneme girilmekte olduğuydu. Artık dönem değişiyordu ve az gelişmiş ülkelerde demokrasi çok gerekmedikçe lüks kavramlar sınıfına giriyordu.

Müttefik güçler arasında yapılan bir anlaşma ile savaşın altı ay sonrasında işgal güçleri İran'ı terk edecekti. Bu anlaşmaya uygun olarak (ABD'nin de baskısıyla) Sovyetler Birliği askerlerini çekti. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı, İran Azerbajanı'ndaki durumu şöyle anlatıyordu: "Persler birkaç küçük birliği Azerbaycan'a yolladı. Altı kurşundan sonra yönetim devrildi". Bu arada, ABD'nin ilk ekonomik katkısı olarak 10 Milyon dolarlık kredi Tahran yönetimine aktarılırken, Acheson da sınırsız destek sözü verdi. Bu destekle birlikte İran Başbakanı hükümetteki Sovyet yanlısı üç bakandan kurtuldu.¹¹ Böylece kuzey İran'daki "federal" yapılar yıkılırken, Batı dünyasının sözünü dinleyecek bir İran yönetimi ülkeye hakim oldu. Ancak, İran'daki dinamizm, çok değil, bir kaç yıl sonra Batı dünyasının "eski" lideri Büyük Britanya'ya meydan okuyacak yeni bir yapı üretti.

Soğuk Savaş ve Mantığı

2. Dünya Savaşı sonunda dünyadaki güç dengesi değişti ve ABD ile Sovyetler Birliği iki süper güç olarak sahneye çıktı. ABD, Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlediğini savunarak, onun yayılmasını Doğu Avrupa, Ortadoğu, Asya ve dünyanın her yerinde durdurmaya çalışan bir politika izlemeye başladı. Aslında Sovyetler Birliği'ni durdurma

¹⁰ B. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, Princeton, Princeton University Press, 1980, s. 167.

¹¹ Robert L. Beisner, "Patterns of Peril: Dean Acheson Joins the Cold Warriors, 1945-46", *Diplomatic History*, Vol. XX, No. 3, (Summer 1996), s. 333-335.

misyonunu kendisine görev olarak biçen Büyük Britanya idi. 1945-47 yıllarında bu görevi tek başına üstlendi. Ancak, Yunan İç Savaşı'nda gücünün yetersizliğini görünce bölgedeki sorumluluğu ABD'nin yüklenmesi isteğini ona ilettili. Kongre'nin bir ölçüde direnmesine rağmen ABD olumlu cevap verdi. Artık kapitalist dünyanın önderliğini ABD yapıp, Sovyetler Birliği'ni kendi sınırları içinde muhafaza etmeye çalışacaktı. Sovyet lideri Josef Stalin artık Amerikalıların "Jo amca"sı değil, özgür dünyayı ele geçirmeye çalışan "şer odağı"nın başıydı. Batı dünyasında yeni algılama bu şekilde oluşunca dünya, liderliklerini Amerikalılar ile Sovyetlerin yaptığı iki parçaya bölündü. İki kutuplu dünya bütün Soğuk Savaş dönemi boyunca nükleer füze tehditi altında politik, ideolojik ve ekonomik yarışa sürüklendi.

Amerikalılar arasında milliyetçilik eğilimleri her zaman yaygın olmasına rağmen ABD'nin milliyetçiliklere karşı tavrı değişkendi. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde yurtdışında bazı milliyetçi akımları desteklerken bazılarına karşı tavrı alındı. O dönemde anti-Sovyet ve anti-komünist milliyetçilikler ABD tarafından "hür dünya" saflarında görülerek desteklendi. Örneğin, Türkiye ve Uzakdoğu'daki "milliyetçilikler" gibi. Diğer yandan anti-empyrist, anti-Amerikan olarak algılanan milliyetçilikler "radikal" olarak görüldü; popülist politikaları nedeniyle "sosyalist" söylemler kullandıkları zaman da ABD tarafından "afaroz" edildi. Bu ülkelerden bazıları ne zaman ki Sovyetler Birliği'nden umudu kesti ve sorunlarına ABD'nin çare olacağına inandı, işte o zaman durum değişti ve Batı dünyası onlara dostluk elini uzattı. ABD'nin kime destek verip vermeyeceğinin kendi içinde tutarlı bir açıklaması vardı ve global politikalarıyla sıkı sıkıya bağlantılıydı. ABD'nin global liderlik prensipleri 2. Dünya Savaşı'ndan önce belirlendi. Bu arada ABD, "yalnızlık politikası" olarak ifade edilen "Avrupa işlerine karışmama" anlayışını Japonya'nın Pearl Harbour saldırısından sonra (1. Dünya Savaşı'ndaki gibi) terketti. 2. Dünya Savaşı sonlarına doğru ABD Dışişleri Bakanlığı ve Dış İlişkiler Konseyi, "Amerikan Dış Politikası"nın genel hatlarını çizmişlerdi. Bu anlayışa göre ABD, yatırımcılar ve ihracatçılar için "Büyük Alan"¹² projesini hayata geçirmeliydi. Bu

proje kolonyalizmin çökmesini ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının uygulanmasını gerektirmekteydi. Büyük Britanya ile imzaladıkları "Atlantic Charter" ile bu politikanın ilk pratik uygulamasını yapan ABD, Soğuk Savaş süresince ve bugün söz konusu politikasını sürdürmeye devam etti. Demek ki, Sovyetler Birliği'nin sosyalist modeli, "Büyük Alan" politikası ile çeliştiğinden yaygınlaşmamalı ve mümkün olduğu an yıkılmalı, sosyalist "soslu" radikal milliyetçi rejimler ise Sovyetlerin kapitalist blok içine sızmasına izin verdikleri için değiştirilmeliydi.

ABD'nin Batı dışı ülkelere yönelik modernleşme politikaları Soğuk Savaş dönemi boyunca yukarıda ifade edilen demokrasi boyutu ihmal edilerek uygulandı. Örneğin, İslam devrimi öncesinde İran'da, Menderes dönemiyle başlayarak Türkiye'de bu politikalar gündeme getirildi ve benzer ülkelerle ilişkiler derinleştirildi. Bir başka önemli örnek bugün "Asya Kaplanları" olarak bilinen Uzakdoğu ülkelerinin ekonomik dönüşümleriyle ilgili olanıydı. ABD'nin komünizme karşı "duvar politikası" olmasaydı, bu ülkelerin ekonomik anlamdaki "modernleşme"leri gerçekleşemezdi. ABD anılan örneği yaratarak modernleşme anlayışının çerçevesini çizirken, aynı zamanda modernleşme yolunda hangi "milliyetçi" kesimleri destekleyeceğini ilan etmekteydi.

Ortadoğu'daki Modernleşmeye Yeni Bir Engel: İsrail

Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da yeni düzen oluşturulurken, Avrupa'nın büyük güçleri, Büyük Britanya ile Fransa belirleyiciydi. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Britanya'nın ekonomik ve askeri bakımlardan zayıflaması ABD'yi ön plana çıkarıp etkinliğinin artırmasına neden oldu. Ancak ABD kendini bir labirentin içinde buldu: Bir taraftan petrol üreticisi bölge ülkeleriyle sürdürülmesi gereken iyi ilişkiler, diğer yandan bu ülkelerin düşman olarak gördüğü ama iç kamuoyunun gidecek daha fazla sahip çıktığı İsrail gerçeği ABD'yi bunalttıkça bualttı. ABD'nin İsrail devleti'ni tanıması onun imajını sarsan ilk depremdi. ABD yıllarca "kendi kaderini tayin hakkı ilkesi"ni savunurken Avrupa güçlerine karşı Ortadoğu ülkelerinin dostu olarak kaldı. Ancak, ABD'nin, özellikle

¹² Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 226 ve 478. Bostanoğlu'na göre "Büyük Alan"(Grand Area) Dış İlişkiler Konseyi'nin bir projesidir. Dış İlişkiler Konseyi'ne göre Nazi Almanyası ve müttefiklerinin mağlup edilmesi yeterli olamamaktadır. ABD yaşayabilmek için dünya çapında entegre olmuş bir liberal ekonomik

alana ihtiyaç duymaktadır ve bu entegre alan için de kolonyalizm ve Büyük Britanya'nın ortadan kaldırılması gerekmektedir. Konsey, Büyük Alan'da liberal ticareti, Amerikan yatırımları için "açık kapı" politikasını ve "New Deal" kavramının uluslararasılaştırılmasını desteklemektedir.

le 1967 Arap-İsrail Savaşı ile artan İsrail'e daha fazla destek verme politikası, bölgedeki anti-Amerikancılığı çoğalttı. Bu da, ABD'nin korkulu rüyası olan Sovyetler Birliği'nin bölgeye daha fazla sızması sonucunu doğurdu. İsrail ve ABD, böylece milliyetçilik teorisyenlerinin çokça kullandıkları "öteki" olarak algılandı ve milliyetçiliği azdıran unsurlar haline geldi.

İsrail'in kurulması ve 1948-49'da Arapların yenilgisi, Arap devletlerinde alt üst oluşlara yol açtı. Mısır monarşisi 1952'de devrildi ve 1949-1955 yılları arasında Suriye'de bir dizi darbe oldu. Ürdün Kralı Abdullah ve Lübnan Başbakanı Riad as-Sulh 1951'de öldürüldüler. Sonuçta İsrail'in "olumsuz öge" olarak yükselttiği Arap milliyetçiliğini tatmin edemeyen yöneticiler ortadan kaldırıldı. Ancak yeni yöneticiler modernleşme programlarını yaparken İsrail olgusunu dikkate almak zorunda kaldılar. Ekonomiye, eğitime ayrılacak kaynaklar silah alımına aktarıldı. İsrail ile yapılan savaşlardaki başarısızlıklar laik, milliyetçi yöneticilerin halkın gözündeki değerini düşürdü. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girmesi Soğuk Savaş'ın bölgeye taşınması anlamına geldi ve silahlanma eğilimini bir o kadar daha körükledi. Ekonomik bakımdan bunalan halk tepkisini demokratik kanallardan gösteremeyince islamcılar yeraltındaki mevzilerini çoğaltma şansını yakaladılar. 1967 Arap yenilgisi ve İsrail'in kutsal şehir Kudüs'ü ABD katkıları ile işgal etmesi travmatik bir şok yaratarak birçoklarının seküler milliyetçiliği suçlamasına ve çıkış yolunun Tanrı yoluna dönmek olduğu inancının ortaya çıkmasına neden oldu.

Günümüzün otoriter Arap rejimlerinin zorlanmasının tohumları o günlerde atıldı. Kaderin bir cilvesi mi bilinmez, Arap milliyetçiliğinin geçmişteki önderi Mısır'ın bugünkü Başkan'ı Mübarek reformların yapıl(a)mamasının en önemli gerekçesinin İslamcı hareketler olduğunu sürekli ifade etmek zorunda kaldı.

Milliyetçiliğin Yeni Yol Arayışı: Hedef Sosyalizm mi?

Milliyetçiler, çoğu Batılı analistlerin algıladığı gibi sosyalist veya komünist değillerdi. Aksine, ileride göreceğimiz gibi, çoğunluğu sosyalizme ve komünizme kuşkuyla bakan, onları düşman gören, sırası geldiğinde kendi ülkelerindeki destekçilerini hapseden, öldüren kesimlerdi.

Peki, hangi nedenlerle Ortadoğu'daki milliyetçiler

Sovyetler Birliği ile "flört" ettiler, onunla askeri ve ekonomik ilişkiye girdiler ve ABD politikalarının düşmanı olarak görüldüler? Aslında bu sonuç biraz da ABD politikasının açmazları neticesinde gerçekleşti.

Sorunun cevabı için tarihe bakalım. İngilizler ve Fransızlar Batılı anlamda bir devlet yapısını 20. yüzyıl başlarında Mısır, Irak, Suriye vb. ülkelere kurdular. Yani bölgeye ilk "medeniyet" taşıyıcıları onlar oldular. Avrupalı kolonyalistler bu ülkelere "bağımsızlık"larını verdiler, ancak sonra kabile şefleri ve seçkinlerle çalışmaya devam ettiler. Bu ülkelere seçimler yapıldı, basın "özgürleşti", yargı bağımsızlığı sağlandı, kanun önünde herkes eşit oldu. Buna karşın bu eşitlik kağıt üstünde kaldı ve kanun önündeki eşitlik cehaleti önleyemedi. Demokrasi'nin nimetlerinden hep seçkinler yararlanınca, kırsal kesiminde bu avantajlardan yararlanmadığını iddia eden kesimler şehirlerde ve üniversite kampuslarında etkin olan politik partiler vasıtasıyla orduyu hükümeti devirmeye ve reformları hızlandırmaya çağırıldı.¹³ Görüldüğü gibi, o dönemki dünyada sosyalist devrimlerini yapanlardan farklı olarak, Ortadoğu'daki halkın derdi, radikalizmden çok reformların hızlandırılmasıydı. Yani halkın murat ettiği, Batılı bilim adamlarının Batı dışı ülkelere modernleşme için önerdikleri reformların erken zamanda gerçekleşmesiydi. Bu yoldan sapanları iktidarda görmek istemiyordu ve seçenek arıyordu. Bu seçeneğin birçok örneklerinden biri Mısır'da, diğeri İran'da ortaya çıktı.

Mısır'daki 1952 askeri darbesinden sonra Cemal Abdül Nasır 1954 yılında devleti kontrol etmeye başladı. Bu örneği gören Baas partisi, Irak ve Suriye'de kontrolü ele aldı.

Mısır örneğinde Nasır yönetime gelince hızlı bir modernleşme programını hayata geçirmeyi hedefledi. "Bütün tek partili popülist rejimler gibi, (Mısır'dakinin de İ.A) kendi çekici vizyonları vardı ve muazzam dünyevi ödüller vaat ediyordu: Yeni kazanılan bağımsızlığın pekişmesi, hızlı kalkınma, ekonomik refah, sosyal adalet ve kültürel otantiklik".¹⁴

¹³ Laith Kubba, "The Awakening of Civil Society", L. Diamond, M. F. Platner and D. Brumberg (eds.) **Islam and Democracy in the Middle East**, Loptimor & London, The Johns Hopkins University, 2003, s. 29.

¹⁴ Saadeddin İbrahim, "Taliban'dan Erbakan'a: İslam, Sivil Toplum ve Demokrasi", Elisabeth Özdalga, Sune Persson (der.), **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt

"Toplumsal Sözleşme"nin hayata geçmesi için projeler, projeler için de kaynak gerekiyordu. Nasır, Asvan Barajı'nın¹⁵ yapımı için gerekli kaynağı ABD'den talep etti, O da kabul etti. Baraj, Mısır modernleşmesinin sembolü olarak¹⁶ Nasır'a prestij sağlayacaktı. Barajın finansmanının ABD'den talep edilmesi Mısır'ın Batı Blokundan kopmak istememesinin de bir göstergesi sayılmıydı. Zaten 1952 Devrimi emperyalizme ve feodalizme karşıyken, özel girişimin devamından yanaydı. Yapılması amaçlanan milliyetçilik ve adaletle sistemin modernleşmesiydi.¹⁷

Mısır'a mali destek konusu ABD kongresinde sıkıntı yaratırken, Mısır'ın İsrail tehdidine karşı ABD'den silah talep etmesi tüm isteklerinin reddedilmesi sonucunu doğurdu. Başlangıçta Nasır'ın anti-Amerikancılığı mevcut değilken yaşanan süreç Nasır'ı Sovyet "yanlısı" ve anti-Amerikancı yapacaktı. ABD'den kredi ve silah alımı için olumlu yanıt alamayan Nasır, öncelikle silah ihtiyacının Çekoslovakya aracılığıyla Sovyetler Birliği'nden karşılayabileceğini düşündü ve Sovyetler Birliğinden olumlu yanıt aldı.

Mısır'ı Sovyetler Birliği'ne yönelten gerekçelerden biri Gellner'in çizdiği imaj olmalıydı. Gellner'in ifadesiyle; "Rusya'nın süper güce dönüşümü, dünyanın hakimlerinden biri oluşu, okuryazar ve sanayileşmiş nüfusu ve bir süre uzay araştırmalarındaki üstünlüğü ile oldukça etkileyiciydi. Sovyetler böyle devam etseydi kazanacak gibi görünüyordu."¹⁸

ABD Süveyş Krizini Sovyetler Birliği ile birlikte sona erdirdi ve İngilizler ile Fransızlar Mısır'dan çıkartıldı. Ancak ABD, Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini engelleyemedi. Çünkü "yapılan saldırı Nasır'ın hem Mısır'daki yerini ve hem de Irak'tan Cezayir'e kadar Arap insanları nezdindeki imajını sağlamlaştırdı. Az gelişmiş ülkelerde bu 'yeni' milliyetçilik, 'sosyalizm'e benzedi, popülist yönetimler de devletin halk yığınlarının refahını

yükseltme ve fakirlikle, cehalete savaşıma misyonunu yüklediğini savundu".¹⁹ Bu dönemde politika değiştirip komünist hareketler yanında ulusalçı hareketleri de destekleyeceğini ilan eden Sovyetler Birliği, Mısır'ın müttefiki olacağına inandı. Beklentilerin aksine Mısır, Sovyetler Birliği'nin hegemonyası altına girmedi. Mısır'ın yaptığı ABD'ye karşı Sovyet kozunu kullanmaktı. Bunun için de elinde çok iyi bir olanağı vardı. Bu olanak Mısır'ın "Bağlantısızlar Hareketi" içindeki önder ülke pozisyonuydu. Bu pozisyon Mısır'ın değerini Sovyetler Birliği'nin gözünde daha da artırdı. İlerde göreceğimiz gibi Mısır, Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülke milliyetçiliğine bakışındaki politika değişikliğinin belki de en önemli ilham kaynağı oldu.

İran Modernleşmesi ve Şah'ın Bütün Adamları

1953 yılında Birleşik Devletler İran için henüz çok yeni bir ülkeydi. Birçok İranlıya göre Amerikalılar, kurulması için yarım yüzyıl harcadıkları kırılğan demokrasilerini destekleyen dostlardı. ABD'nin tersine onları asıl sömüren baskıcı kolonyalist Büyük Britanya idi. Çoğunluk hissesi İngiltere'ye ait olan İngiliz devlet şirketi 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren İran petrolünün üretim ve satış tekeline sahipken, İranlıların çoğunluğu bu adaletsizliğin getirdiği sefalet içinde yaşıyordu. Sonunda, 1951 yılında, Musaddık'ı desteklediler. Çünkü Musaddık bu şirketi İran'dan kovma, ülkenin devlet petrol rezervlerini geri alma ve İran'ı yabancı güçlerin boyunduruğundan kurtarma sözü vermişti. Başa geçince de verdiği sözü tuttu, şirketi millileştirdi. Büyük Britanya bir süre petrol sahalarını geri alabilmek için silahlı bir istilayı düşündüyse de, ABD Başkanı Harry Truman'ın destek vermemesi üzerine bundan vazgeçti. Aslında İran yönetimi millileştirme konusunda en büyük destekçilerinin ABD olacağını düşünmüştü. Bu beklenti gerçekleşmedi ve ABD İngiltere'nin ekonomik ambargosuna katıldı. Buna ek olarak Dünya Bankası'yla birlikte İran'a verdikleri krediyi de kestiler. İranlılar modernleşmek istiyorlardı, ancak Batılı güçler bu örnekte görüldüğü gibi buna engel oldular. Böylece Soğuk Savaş politikaları bir kez daha galip geldi. Anlaşılabilirliği gibi ABD'nin korkusu İran'ın Batı'dan kopup Moskova ile yakın ilişkiye girmesiydi.

Süreç ABD'nin korkusunu gerçeğe dönüştürdü.

Yayınları, 1998, s. 53.

¹⁵ Asvan Barajı'nın yapıyla elde edilecek enerji Mısır'ın kaderini değiştirecek aynı zamanda Baraj Mısır'ın modernleşmesinin sembolü haline gelecekti. Az gelişmiş ülkelerde, semboller de önemlidir. Nasıl ki piramitler eski Mısır'ın simgesiydi, yeni Mısır'ın simgesi de Asvan Barajı olmalıydı. Nasır için, Baraj'ın yapımı o kadar önemliydi ki kaynak sağlanması için Süveyş Kanalı millileştirildi ve olası Fransız-İngiliz saldırısı göze alındı.

¹⁶ Adid Davışa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, çev. Lütfi Yalçın, İstanbul, Literatür Yayınları, 2004, s. 156.

¹⁷ M.E.Yapp, **The Near East since the First World War**, London & New York, Longman, 1991, s. 217.

¹⁸ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, çev. Simten Coşar, Saltuk Özentürk ve Nalan Soyarik, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 219.

¹⁹ Hans Kohn, **Nationalism: Its Meaning and History**, Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand Company, Inc., 1965, s. 90.

Amerikalılar Musaddık'ı desteklemeyince O da zorunlu olarak Sovyetlere yanaşmak zorunda kaldı. Mısır'da yaşananlar sanki birkaç yıl öncesinde İran'da yaşıyordu. Nasır, Stalin'in ölümü sonucunda politika değiştiren Sovyetler Birliği'nden destek alarak Mısır'da bir dönüşüm girişimini başlatabilirdi. Musaddık'ın, zaman farklılığı nedeniyle, o şansı da olmadı. Şah'ın otoritesine karşı olan geniş bir siyasi yelpaze tarafından desteklenmesine rağmen, Musaddık'ın seküler bir yapı oluşturacağından korkan ulema kesiminin Cephe'den ayrılmasıyla, 1953'te Ulusal Cephe dağıldı ve Sovyet yanlısı Tudeh Partisi politik sahnede öne çıkmış oldu. Bu gelişme üzerine ABD, Sovyetlerin etki alanını genişleteceği kuşkusıyla Musaddık'ın devrilmesi için düğmeye bastı. Musaddık düştükten sonra Şah, muhalefeti acımasızca bastırdı ve uzun süren ağır bir baskı politikası uyguladı.²⁰ Şah'ın zayıflatıp yokedemediği, kendi otonom yaşama alanı olan, dini kesimlerdi. 1970'lerde gücünü arttıran ulema, Şah'ın tümünden ortadan kaldıramadığı seküler kesimlerin de desteğiyle önce ABD'nin bölge politikasını büyük ölçüde bağladığı Şah'ı devirdi, daha sonra da seküler kesimi yoketti. Böylece bugün ABD Başkanı George W. Bush'un politikaları için gerekli olan laik kesim İran'da kalmamış oldu.

Sovyetler Birliği ve Radikal Milliyetçiliğin Komünistliği

Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)'nin 1956 yılında yapılan 20. Kurultayı'nda ulusal kurtuluş hareketleri anti-feodal, anti-emperyalist ve demokratik olarak değerlendirilerek bunların desteklenmesi kararı alındı. "Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu" denilen ve sosyalist kampa "dost ülkeler" kuşağı öngören bu Sovyet yaklaşımı yeni sömürgecilikle mücadele eden ulusalcı hareketlerin sempatisini kazandı. Bu anlayış Arap ve Afrika ülkelerinde tartışılmakla kalmayarak uygulamaya konuldu.²¹ Sovyetler'in bu politika değişikliği ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere önerdiği "kapitalizm dışı" modernleşme önerisi ABD'yi sarstı. Böylece bir zamanlar kolonyalizme karşı çıkışlarını olumlu bulduğu milliyetçiliklere olumsuz bakmaya başladı ve Amerikalıların gözünde milliyetçilerle sosyalistler

arasındaki farklılık belirsizleşti. ABD Başkanlarının söylemlerinin sertleşmesinin nedeni buydu. Başkan Lyndon Johnson, İsrail devletine olan dostluğunu ifade ederken, Mısır lideri Nasır'ı ABD düşmanlarına, örneğin Ho Chi Minh ve Geronimo'nun karışımına veya Santa Ana'ya benzetiyordu.²²

Batı dünyasının duyguları bu mealde şekillenirken radikal milliyetçilerin, sosyalist-komünist olduğu söylemi Soğuk Savaş döneminde sıkça dile getirildi. Aslında bu söylem karşılıklı olarak hem Sovyetler Birliği, hem de "üçüncü dünya"daki "dostları" tarafından sürekli beslendi. SBKP'nin her toplantısı bu imajın şekillenmesi için bir araçtı. Örneğin 1976 yılında toplanan SBKP Merkez Komitesinin 25. Kongre raporu Sovyetler Birliği'nin "bu ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmeye, halkların toplumsal, ekonomik ve kültürel düzeylerini yükseltmeye çalıştığını" kesinlikle ifade ediyordu.²³ Sovyetler Birliği'nin bu "içten" yardım çabalarına karşı radikal milliyetçi-sosyalist olarak bilinen Arap ülkeleri de sürekli sosyalizme vurgu yaptılar. Örneğin, Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruluş antlaşmasında Arap Devrimi'nin hedefinin özgürlük, sosyalizm ve birlik olduğu belirtildi.²⁴ Arap Sosyalist Baas Partisi'nin 27 Ekim 1963 yılında Şam'da gerçekleşen Ulusal Kongresi'nde Sosyalist dönüşüm kararı alındı.²⁵ 1964 yılındaki Birleşik Arap Cumhuriyeti-Irak Antlaşması Arap Birliği'ni kurmayı hedefliyordu ve emperyalizme karşı olan Arap sosyalist halkının birliğinden bahsediyordu.²⁶ Kısaca alıntılanan bu ifadeler Soğuk Savaş koşullarında ABD'nin yüreğini hoplatan, ancak sonraki gelişmelerin açıkça gösterdiği gibi söylemde kalan olgulardı.

Nasır'ın Muhammed Necib'i görevinden alıp devlet başkanı olduktan sonra söylemleri Marksist terminoloji ile donatılmıştı. Ancak Marksist terminolojinin harekete nüfuz etmesi Nasır'ın komünistlere zulmetmesini ve zindanlarda barbarca

²² Douglas Litle, *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*, L. I. B., Tauris, 2002, s. 31-32.

²³ *S.B.K.P. Merkez Komitesi 25. Kongre Raporu*, çev. Funda Savaş, İstanbul, Konuk Yayınevi, s. 25-26.

²⁴ "United Arab Republic, Draft of Charter (Cairo: Information Department, May 21, 1962)", George Lenczowski, (ed.), *The Political Awakening in the Middle East*, New Jersey, Prentice-Hall inc., 1970, s. 125-126.

²⁵ "The Program Approved by the Extraordinary Regional Congress of the Baath Party in Damascus, Damascus, July 22, 1965 (Al-baath, July 23, 1965)", a.g.e., s. 142.

²⁶ "The Agreement for Political Coordination Concluded between the UAR and Iraq, Cairo, May 26, 1964 (Al-Ahram, May 27, 1964)", a.g.e., s. 145.

²⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1914-1994)*, 6. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1998, s. 225-236; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş, Diplomasi*, İstanbul, Afa Yayınları, 2004, s. 259-262.

²¹ Suat Parlar, *Ortadoğu: Vaat Edilmiş Topraklar*, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1997, s. 103.

işkence görmelerini engellememişti.²⁷ Bazı başka kaynaklar da, Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye'ye silah satmasının Irak yönetimini memnun edip ona sempati duymasına neden olduğunu anlatıyorlardı. Anılan kaynaklar Parti'nin Genel Sekreteri Saddam Hüseyin'in 1972 yılında Sovyetler Birliği ile dostluk antlaşması imzalayıp, Sovyet askeri gücünün ve donanımının Irak'a gelmesini sağladığını ifade ediyorlardı. Irak'ın Sovyet dostluğu devam ederken, Doğu Avrupa radyolarını dinleyen Iraklıların büyük para cezasına çarptırılmaları, hapsedilmeleri, komünistlerin ise öldürmeleri dikkat çeken olgulardı.²⁸

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler ile Amerikalıların oynadığı güç oyunu az gelişmiş ülkelerde yukarıda ifadesini bulan trajediler yaşattı. Iraklılar, 1970'lerin ortalarına kadar "şükran" duygularını ifade ettikleri Sovyetler Birliği desteğinin yanında, İran Savaşı sırasında "kahrolsun" dediği Amerikan desteğini de bulunca bir yerde bir aksaklık olduğunu hissetmişler miydi? Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin durumunu nasıl açıklamalı? Karşı kampta gördüğü ABD ile yıkılışından önceki son yıllarını aynı safta geçirmenin yarattığı sıkıntıyı hazmedebilmiş miydi?

Sonuç

Çalışmada üç örnek olay üzerinden Soğuk Savaş döneminde ABD'nin öncelikleri ile az gelişmiş ülke milliyetçilerinin farklı amaç ve beklentilerinin yarattığı sorunlar incelenmeye ve bir sonuca ulaşmaya çalışılmaktadır.

Soğuk Savaş öncesi İran örneğinde, ABD'nin henüz sorumluluğunu devralmadığı Ortadoğu bölgesinde, Büyük Britanya'nın beklentilerine olumlu cevap vermenin yarattığı sonuçların çözümlenmesi yapılmaktadır. Müttefik güçlerin İkinci Dünya Savaşı'nda, Sovyetler Birliği'ne duydukları ihtiyacın sağladığı özgürlük ortamının İran'daki tükenişine, tüm Soğuk Savaş dönemi boyunca merkezi yanı güçlü otoriter rejimlerin ABD'nin tercihi olacağına işaret edilmektedir. Bu tercihiyle ise ABD gerektiğinde Şah gibi diktatörlere yöneleceğini toplumsal belleklere kazırken,

bugünkü demokrasi mücadelesine geçmişten taşıdığı kötü mirasla sekte vurmaktadır.

İkinci İran örneği, Soğuk Savaş döneminde halkın demokratik yoldan seçtiği yöneticilerin değil, ABD'nin seçimlerinin önemli olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. İran'daki ABD tercihi bütün dünyadaki CIA destekli askeri darbelerin yolunu açmaktadır. İran konusu, ulusların kendi özgür modernleşme yöntemlerinin yerine, ABD'nin demokratik olmayan modernleşme yöntemlerini tercih edebileceğini göstermektedir. Bu nedenle ABD'nin bugünkü demokrasi söylemi Ortadoğu halkları tarafından inandırıcı bulunmamaktadır. Şah benzeri yöneticilerin geçmişte laik muhalefetin kökünü büyük ölçüde kazıması nedeniyle Şah'ın alternatifi laikler değil, dinciler olmaktadır ve ABD'nin bugünkü İran yönetiminden şikayet etmeye hakkı yoktur. Çünkü, anti-seküler yönetimin başa geçmesinin birincil nedeni geçmişte otoriter yöneticilere destek veren kendi politikalarıdır. Mısır deneyi ABD'nin "yabancıları" iyi tanımamasının getirdiği sorunları en iyi anlatan örnektir. Mısır'daki milliyetçi seçkinler Batı eğitimi almış olan, Batı modeli dışında bir seçenek aramayan, hızla modernleşip halkına refah sağlamayı düşleyen yönetimlerdir. ABD'nin "kendince" doğru olan politika tercihleri ve İsrail faktörünün de araya girmesiyle Ortadoğu, Soğuk Savaş'ın yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Milliyetçi seçkinler, modernleşme için gerekli olan kaynakları, İsrail olgusu nedeniyle, askeri alanlarda heba edip, başarısız da olunca sonuçta bölge halklarının tercihleri islamcılara yönelmiştir. Yani, bugün ABD'nin politikalarının önündeki en büyük engel olarak saptanan radikal İslamcılar, görüldüğü gibi geçmiş Soğuk Savaş politikalarının ürünleridir.

ABD Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, bugün de süper güç olmanın getirdiği bir anlayışla "güç" politikalarını devam ettirmek eğiliminde görülmektedir. Bu politikanın Ortadoğu'da meşru görülmediği ve anti-Amerikancılığı tırmandırdığı ABD tarafından da anlaşılmalıdır. ABD demokratikleşmenin bir yaşam tarzı, modernleşmenin yaşanması gereken bir süreç olduğunu düşünüyorsa ona uygun davranmak durumundadır. ABD, direktif veren ve zorlayan değil, yardımcı olan bir politika izlemelidir. Hatta Ortadoğu'daki ABD karşıtlığını düşünerek bölgedeki değişim için AB'nin daha fazla sorumluluk almasına sıcak bakmalıdır. Bunun yanı sıra ABD radikal İslam'ı sürekli eleştiren bir yaklaşım yerine, İslam'ı olumlayan ve çeşitli jestlerle bunu ifade eden tavırlar

²⁷ Maxime Rodinson, *Marxizm and the Muslim World*, London, Zed Press, 1973, s. 69.

²⁸ Peter Sluglett, "The Cold War in the Middle East", Louise Fawcett (ed.), *International Relations of the Middle East*, Oxford & Newyork, Oxford Univesity Press, 2005, s. 51; Latif Kahya ve Karl Wendl, *Saddam'ın Oğluydum: Irak Diktatörü Saddam'ın Hizmetinde Dublörlik Yılları*, çev. Gülderen Pamir, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 97.

içinde olmalıdır

Son olarak belirtilmesi gereken unsur, dünyada daha eşitlikçi bir düzene duyulan ihtiyaçtır. Eğer ABD, eşitsizliği öngören politikalarına devam ederse, O'na karşı çıkacak olan unsurlar bu düzenden beslenerek ABD karşıtlığını artırarak sergilemeye devam edeceklerdir.